

ایرادات قابل طرح در برابر اسناد تجاری در حقوق ایران با نگرشی بر کنوانسیون های بین المللی

اکبر خوش^۱

علی رادان جبلی^۲ *

وحید قاسمی عهد^۳

۱۵۹

چکیده

اسناد براتی از اصول و قواعدی همچون «اصل عدم استماع ایرادات» و «وصف تجریدی» تبعیت می‌کنند. علی‌رغم اهمیت فراوان این اصول اکثر حقوقدانان به بررسی اجمالی آن‌ها پرداخته‌اند و برخی نیز با توجه به فقه و اصول حاکم بر حقوق مدنی سعی در تفسیر و توضیح آن داشته‌اند؛ همین امر موجب سوالات و ابهام‌های زیادی گشته است. در این پژوهش، برای پاسخ به سوال - های طرح شده، از روش‌های توصیفی و تحلیلی و نیز روش‌های تبیینی و استنتاجی بهره برده‌ایم و این نتیجه حاصل شد که اصل عدم استماع ایرادات، علاوه بر ایرادات رابطه‌ی پایه، لازم است در خصوص ایرادات معامله‌ی براتی هم اعمال شود. به علاوه، به این نکته اشاره کردیم که استثنائات هریک از این موارد متفاوت از دیگری است؛ زیرا در حالی که دارنده بلاواسطه و همچنین دارنده فاقد حسن نیت تنها استثناهای وارده بر اصل مذکور در خصوص رابطه‌ی پایه هستند، استثناهای این اصل در خصوص ایرادات معامله‌ی براتی را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد: یک بخش که منجر به زوال مطلق تعهد متعهد و بخش دیگر که موجب زوال نسبی تعهد می‌شود.

واژگان کلیدی: اصل عدم استماع ایرادات، وصف تجریدی، سندبراتی، تجارت، رابطه پایه.

فصلنامه

پژوهش‌های

روابط بین الملل،

دوره یازدهم، شماره

دوم، شماره پیاپی

چهل و یک

تابستان ۱۴۰۰

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران

۲. استادیار، گروه حقوق، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران. * dr.aliradan@gmail.com

۳. استادیار، گروه حقوق، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۲/۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۸/۱۹

فصلنامه پژوهش‌های روابط بین الملل، دوره یازدهم، شماره پیاپی چهل و یک، صص ۱۸۱-۱۵۹

هر چند حقوق تجارت به عنوان شاخه‌ای از حقوق خصوصی به شمار می‌آید، لیکن به علت مقتضیات فعالیت‌های تجاری، باید در موارد بسیاری از اصول و احکامی متفاوت پیروی کند. از جمله اصولی که قوانین و مقررات حاکم بر تجارت را تحت تاثیر قرار داده، می‌توان به دو اصل «سرعت» و «اعتماد» اشاره کرد. مقررات حاکم بر اسناد تجاری نیز از تأثیر این دو اصل دور نمانده است و نتیجه آن که اصل «عدم استماع ایرادات» و «وصف تجریدی» در رابطه با اسناد براتی مطرح گشته است. قانون تجارت ایران هیچ اشاره‌ای به این اصول نکرده و رویه قضایی نیز، اگرچه در بسیاری موارد آنها را به رسمیت شناخته، لیکن همچنان محاکمی وجود دارند که بدون توجه به اصول مذکور و یا با برداشتی نادرست از آنها، مبادرت به صدور حکم می‌نمایند. اهمیت بحث و بررسی این موضوع هنگامی آشکارتر می‌شود که به دکتترین رجوع کنیم؛ زیرا هنگام مطالعه کتب چاپ شده، در می‌یابیم که توجه کافی به این اصول نشده است. تفکیک بین معایب موجود در رابطه پایه و رابطه براتی و نیز شمول اصل عدم استماع ایرادات نسبت به عیوب معامله‌ی براتی، از نکاتی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته. افزون بر این، با توجه به عدم تفکیک میان موارد یاد شده، نویسندگان در بیان استثنائات آنها نیز تفکیکی قائل نشده‌اند (نک: کاویانی، ۱۳۸۹، بهرامی، ۱۳۸۲، صقری، ۱۳۸۰) و تنها ضمن مباحث، فقط به استثناءهای «وصف تجریدی» و «اصل عدم استماع ایرادات» اشاره کرده‌اند؛ حال آنکه چنین بنظر می‌رسد که استثنائات اصل اخیر الذکر در خصوص رابطه پایه و رابطه براتی کاملاً متفاوت است که در ادامه به آنها می‌پردازیم.

مسئله‌ی دیگری که بررسی آن ضرورت دارد، ارتباط بین «وصف تجریدی» و «اصل عدم استماع ایرادات» است؛ چه آنکه برخی از نویسندگان، «اصل عدم استماع ایرادات» را از نتایج «وصف تجریدی» برشمرده‌اند (نک: بهرامی، ۱۳۸۲، ص ۴۹؛ سکوتی نسیمی، ۱۳۹۵، ص ۱۱۷) و برخی دیگر، افزون بر «اصل عدم استماع ایرادات»، «اصل استقلال امضائات» را هم از نتایج و آثار وصف مذکور دانسته‌اند (نک: نوروزی، ۱۳۷۹، ص ۲۶؛ مافی، عبدالصمدی، ۱۳۹۴: ص ۱۱۷؛ مسعودی، ۱۳۷۹، ص ۱۰۷). این در حالی است که برخی «وصف تجریدی» را به مفهوم «اصل استقلال امضائات» دانسته‌اند

(صقري، ۱۳۸۰، ص ۴۶)، و برخي ديگر، بدون هيچ اشاره‌اي، به وجود رابطه بين اصطلاحات مذکور، به تشریح و تبیین «اصل عدم استماع ايرادات» اکتفا کرده‌اند (کاوياني، ۱۳۹۵: ص ۱۳۷-۱۶۰).

با توجه به مطالبی که بيان شد، طرح اين سوالات ضروری به نظر می‌رسد:

۱. چه تفاوتی بين ايرادات معامله پایه و ايرادات معامله براتی وجود دارد؟
۲. آیا اصل «عدم استماع ايرادات» صرفاً ناظر به ايرادات رابطه‌ی پایه است يا ايرادات رابطه براتی را نیز شامل می‌شود؟
۳. آیا استثنائات اصل «عدم استماع ايرادات» در خصوص معامله پایه و براتی یکسان است؟

۴. چه ارتباطی بين اصل «عدم استماع ايرادات» با «وصف تجریدی» وجود دارد؟

۵. تفسیر اصول حاکم بر اسناد براتی بر چه مبنایی باید انجام شود؟

تلاش ما در اين مقاله بر آن بوده که با توجه به سکوت قانون تجارت و ابهامات فراوانی که در رویه قضائی و دکترین وجود دارد، به پاسخی شایسته دست یابیم که نه تنها بر مبانی و اصول حاکم بر اسناد براتی استوار باشد، بلکه بتواند از مقررات کنوانسیون‌های بین‌المللی ژنو و آنسیترال، که پایه و اساس مقررات سایر کشورها از جمله فرانسه و آمریکا هستند، نیز بهره ببرد. امید است این پژوهش راهنمای مناسبی باشد برای توجه به ابعاد مغفول اسناد تجاری و موجب گردد تا حقوقدانان عالیقدر و قانون گذار محترم، به این مهم وقعی شایسته نهند.

۲- مفهوم سند براتی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

ماده ۱۲۸۴ قانون مدنی در مقام تعریف سند مقرر می‌دارد: «سند عبارت است از هر نوشته که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد». تقسیم بندی‌های مختلفی نیز برای سند ارائه شده است که می‌توان از اسناد عادی و رسمی، اسناد تجاری و غیرتجاری و جز آن نام برد. حقوقدانان تعاریف متعددی از سند تجاری ارائه کرده‌اند؛ از جمله آنکه: «اسناد تجاری اسنادی هستند که قابل معامله بوده و به نفع دارنده آن معرف وجود طلبی در سر رسید کوتاه مدت می باشند و معمولاً مورد استفاده تجاری قرار می گیرند» (فخاری، ۱۳۷۴-۱۳۷۳: ص ۱). اسناد تجاری را به دو بخش تقسیم کرده‌اد: اسناد تجاری

در معنای عام و اسناد تجاری در معنای خاص که از دسته اخیر به «اسناد براتی» نیز یاد کرده‌اند. منظور از اسناد تجاری در معنای عام، که از آن‌ها به «اسناد تجاری یا تجارتی» نیز یاد شده است (اعظمی زنگنه، ۱۳۵۱:ص ۲۱۴)، هر سندی است که در روابط تجاری بین تجار و سایر اشخاص مبادله گردد؛ من جمله: دفاتر تجاری، بارنامه، قبض انبار، اوراق بورس، اوراق مشارکت، اوراق قرضه، سهام و... (عرفانی، ۱۳۷۵: ص ۴، بهرامی، ۱۳۸۲:ص ۲۰، صقری، ۱۳۸۰: ص ۱۲، مسعودی، ۱۳۷۹: ص ۱۰۲). اما اسناد تجاری در معنای خاص، که از آن‌ها به «اوراق تجارتی» نیز تعبیر شده است (کاتوزیان، مقدمه علم حقوق، ۱۳۷۱:ص ۳۸۲) به آن دسته از اسناد تجاری اطلاق می‌گردد که در مبادلات نقش جایگزین پول و ابزار پرداخت دیون را دارند که شامل برات، سفته و چک می‌شوند (اسکینی، ۱۳۷۸:ص ۱۳۱ - ستوده، ۱۳۷۵: ص ۱۳، مسعودی، ۱۳۷۹: ص ۱۰۳، بهرامی، ۱۳۸۲: ص ۲۰)

نظر به اینکه اسناد تجاری در معنای خاص از اصول و احکام تقریباً مشابهی تبعیت می‌کنند، قانون تجارت ایران احکام و مقررات راجع به برات را به تفصیل بیان کرده و در خصوص سایر این اسناد به مقررات وضع شده در باب برات ارجاع داده است. ویژگی‌های مشترک برات، سفته و چک به نحوی است که در مورد آن‌ها، به جای عنوان اسناد تجاری، می‌توان از عنوان «اسناد براتی» استفاده کرد. (اسکینی، ۱۳۷۳، حقوق تجارت برات، ...:ص ۶). لذا در این پژوهش، به تبعیت از دکترین، منظور از اسناد براتی، اسناد تجاری در معنای خاص شامل برات، سفته و چک است.

۳- مفهوم رابطه پایه و رابطه براتی ولزوم تفکیک آن‌ها

ایجاد و گردش سند براتی معمولاً به منظور تسویه یک بدهی است که متعهد در مقابل دارنده مستقیم دارد و این بدهی در پی معامله‌ای بین طرفین ایجاد می‌شود که از آن به معامله پایه تعبیر می‌کنیم. معامله‌ی پایه ممکن است هر نوع عقد معوضی باشد که براساس آن، یک طرف قرارداد متعهد شده است مبلغی پول به عنوان عوض آنچه که دریافت کرده به طرف مقابل بپردازد. گاهی نیز دین یا تعهد منشا صدور سند تجاری، سبب قراردادی ندارد و ناشی از ضمان قهری است (عبدی پور فرد، ۱۳۹۳:ص ۵۴-۵۵). لذا عموماً هر معامله براتی همراه با یک معامله یا رابطه حقوقی دیگری است که از آن به

معامله یا رابطه پایه تعبیر می‌شود و ضرورت دارد بین این دو معامله تفکیک قائل شویم؛ چرا که ممکن است یکی از این معاملات و یا هر دوی آنها متضمن ایراداتی باشد و سوال‌های متعددی را ایجاد کنند. نظیر:

- آیا اصولاً ایرادات موجود در این معاملات (اعم از پایه و براتی) در برابر دارنده قابل طرح است؟

- ایرادات موجود در هر یک از معاملات تحت چه شرایطی و در برابر چه کسی قابل طرح است؟

۱۶۳

- اگر اصل بر عدم قابلیت طرح ایرادات است، آیا مبنای این اصل در رابطه با ایرادات معامله پایه و ایرادات معامله براتی یکسان است؟

- آیا استثنائات اصل عدم استماع ایرادات، در خصوص معامله پایه و براتی، یکسان هستند؟

۴- مفهوم و مبانی اصل عدم استماع ایرادات

در حقوق مدنی، طبق یک قاعده عمومی در قراردادهای، در تمامی موارد انتقال حقوق، انتقال گیرنده نمی‌تواند از حقوقی بیش از حقوقی که انتقال دهنده داشته برخوردار شود، لیکن برخلاف قاعده مذکور، دارنده اسناد تجاری، در مواردی، از حقوقی بیشتر نسبت به انتقال دهنده برخوردار می‌شود. حکومت اصل «عدم استماع ایرادات» در رابطه با اسناد تجاری، مؤید همین مطلب است؛ به موجب این اصل، متعهدله از طرح هرگونه ایرادی از طرف متعهدین سند مصون است.

مبنای اصل عدم استماع ایرادات را باید در قابلیت نقل و انتقال اسناد تجاری و لزوم سرعت و سهولت در انتقال و جلب اعتماد عامه نسبت به آنها یافت؛ زیرا اسناد تجاری به عنوان وسیله پرداخت و اسناد جایگزین پول، لازم است مانند پول واجد ارزش و اعتبار باشند و دارنده چنین اسنادی خود را مصون از ایرادات مربوط به نقل و انتقالات سابق و معاملات پایه بداند، در غیر این صورت، این اسناد به عنوان وسیله مبادله مقبولیت عام نخواهند یافت و به اهداف اصلی ایجاد خود نمی‌رسند؛ لذا اقتضای اصل عدم استماع ایرادات آن است که دارنده با حسن نیتی که با اعتماد به ظاهر صحیح سند براتی آن را دریافت کرده است، به جز در موارد استثنایی از ایرادات مطروحه از سوی متعهدین

مصون و در امان بماند. نکته قابل توجه اینکه هر چند مبانی فوق در رابطه با اصل عدم استماع ایرادات، درخصوص ایرادات موجود در معامله پایه و معامله براتی اشتراک دارند، اما اصل عدم استماع ایرادات در معامله پایه، به مبنای دیگری نیز متکی است؛ مبنایی که در معامله براتی وجود ندارد و آن، حکومت وصف تجریدی بودن اسناد تجاری است. بر مبنای وصف تجریدی، سند براتی، به محض صدور، از معامله پایه جدا شده و مستقل از معامله پایه، به حیات خود ادامه می‌دهد و در نتیجه، ایرادات معامله پایه، در برابر دارنده سند براتی، قابل استماع نیست.

۵- جایگاه اصل عدم استماع ایرادات در قوانین ایران

قانون تجارت ایران، که در سال ۱۳۱۱ به تصویب رسید، از قانون تجارت ۱۸۰۷ فرانسه اقتباس شده است (اسکینی، ۱۳۷۸:ص ۲۰). این در حالی است که در فرانسه، تا سال ۱۹۳۵، اصل عدم استماع ایرادات در قانون پیش‌بینی نشده بود، اما رویه قضایی، با وجود عدم صراحت قانونی، آن را به نحو دیگری قبول کرده بود. دادگاه‌های فرانسه، برای رد ایرادات مسئولین در مقابل دارنده به حق مستقیم دارنده استناد می‌کردند (اسکینی، ۱۳۷۳، حقوق تجارت تطبیقی: ص ۹۸). لذا با توجه به اینکه قانون تجارت ایران از قانون تجارت ۱۸۰۷ فرانسه اقتباس شده و اصل عدم استماع ایرادات در سال ۱۹۳۵ وارد قانون تجارت فرانسه شده است، تلاش جهت استخراج این اصل از بین متون قانون تجارت بی‌ثمر بوده و در نتیجه ورود این اصل به حقوق ایران محدود به دکترین است (کاویانی، ۱۳۸۹: ص ۱۴۳).

۶- رابطه «اصل عدم استماع ایرادات» با «وصف تجریدی»

آنچه در خصوص «اصل عدم استماع ایرادات» با «وصف تجریدی» اهمیت ویژه‌ای دارد، پرسش پیرامون اساس وجود رابطه میان این دو است. برای رسیدن به پاسخ این سوال، با توجه به سکوت قانون تجارت، ناگزیر باید به دکترین متوسل شد، اما دکترین نیز، هرچند بنا به ضرورت فعالیت‌های تجاری عموماً مفاهیم فوق را پذیرفته و وارد حقوق ایران کرده، نظری واحد در خصوص معنا و مفهوم آن‌ها ارائه نکرده است. در عین حال که عده‌ای اصل عدم استماع ایرادات را از نتایج وصف تجریدی برشمرده‌اند (نک: بهرامی، ۱۳۸۲:ص ۴۹، سکوتی نسیمی، ۱۳۹۵:ص ۱۱۷)، برخی دیگر علاوه بر «اصل عدم

استماع ایرادات»، «اصل استقلال امضانات» را هم از جمله نتایج و آثار و صف مذکور دانسته اند (نک: نوروزی، ۱۳۷۹:ص ۲۶، مافی، عبدالصمدی، ۱۳۹۴:ص ۱۱۷ - مسعودی، ۱۳۷۹:ص ۱۰۷) و این در حالی است که برخی دیگر، وصف تجریدی را به مفهوم استقلال امضانات دانسته‌اند (نک: صقری، ۱۳۸۰:ص ۴۶). برخی از مولفین نیز بدون هیچگونه اشاره‌ای به وجود رابطه بین مفاهیم مذکور، به تشریح و تبیین اصل عدم استماع ایرادات پرداخته‌اند (نک: کاویانی، ۱۳۹۵: ۱۳۷-۱۶۰).

بدیهی است با توجه به اختلاف میان آرای موجود، نمی‌توان با توسل به آن ارتباط دقیق و منطقی میان اصل عدم استماع ایرادات با وصف تجریدی یافت. بنظر می‌رسد برای مشخص شدن این رابطه، باید به تفکیک اصل عدم استماع ایرادات در خصوص رابطه پایه و رابطه براتی توجه نمود؛ زیرا وصف تجریدی بودن به معنای مجرد و مستقل بودن رابطه براتی از رابطه پایه است، به گونه‌ای که عیوب و ایرادات معامله پایه در رابطه براتی و تعهدات متعهدین براتی تاثیرگذار نباشد. اصل عدم استماع ایرادات نیز به معنای عدم استماع ایرادات در برابر متعهدله یا دارنده سند براتی است که معنا و مفهومی عام‌تر از وصف تجریدی دارد. در واقع، اصل عدم استماع ایرادات در خصوص «رابطه پایه»، نتیجه و ثمره وصف تجریدی است نه اصل عدم استماع ایرادات در خصوص «رابطه براتی»؛ زیرا با توجه به مجرد بودن تعهدات براتی از معامله پایه، چنانچه معامله پایه به هر دلیلی باطل و مخدوش باشد، این امر تاثیری در صحت و درستی تعهدات براتی نخواهد داشت و کلیه متعهدین سند در برابر دارنده ملزم به ایفای تعهد خواهند بود. ممکن است علیرغم اینکه معامله پایه و اصلی کاملاً صحیح و لازم الاجرا است، معامله براتی (صدور، ظهنویسی، ضمانت و قبولی) به هر دلیلی اعم از حجر، جعل امضا، سرقت، عدم رضایت، مفقودی، عدم صلاحیت امضاکننده و نظایر آن مخدوش باشد؛ بدیهی است نظر به اینکه این ایرادات هیچ ارتباطی با معامله پایه ندارند، نمی‌توان اصل عدم استماع ایرادات در خصوص ایرادات معامله براتی را نتیجه و ثمره وصف تجریدی دانست.

با توجه به آنچه گذشت، پاسخ به این سوال ضروری به نظر می‌رسد که منظور از عدم استماع ایرادات، کدام ایرادات است؟ عدم استماع ایرادات رابطه پایه یا عدم استماع ایرادات رابطه براتی.

۷- محل اعمال اصل عدم استماع ایرادات

در پاسخ به این سوال که منظور از اصل عدم استماع ایرادات، عدم استماع ایرادات رابطه پایه است یا عدم استماع ایرادات رابطه براتی، با در نظر گرفتن فلسفه وجودی اصل عدم استماع ایرادات که همانا افزایش اعتبار اسناد تجاری و تسریع گردش و جلب اعتماد عمومی نسبت به آن‌ها و در نتیجه تقویت نقش جایگزینی آن‌ها به عنوان ابزار پرداختی است، و اینکه اصل عدم استماع ایرادات به عنوان یک اصل ایفای نقش می‌نماید، و همچنین با در نظر گرفتن قوانین و رویه قضایی سایر کشورها و کنوانسیون‌های بین‌المللی، از جمله کنوانسیون‌های آنسیترال و ژنو، بی شک محل اجرای این اصل، در مورد کلیه ایرادات، اعم از ایرادات راجع به رابطه پایه و معامله براتی است.

ماده ۳۰ کنوانسیون آنسیترال صراحتاً و مطلقاً مقرر داشته: «امضا کننده سند در مقابل دارنده حمایت شده به هیچ گونه ایرادای استناد نماید...» و در ادامه استثنائات وارده بر این اصل را احصا نموده که برخی از این استثنائات ناظر به ایرادات رابطه پایه و برخی، همچون ایراد جعل امضا، تحریف سند، امضا توسط نماینده فاقد اختیار، عدم اهلیت، ناظر به ایرادات رابطه براتی هستند. کنوانسیون ۱۹۳۰ ژنو نیز در مواد متعددی استثنائات وارده بر اصل عدم استماع ایرادات (اعم از ایرادات رابطه براتی و رابطه پایه) را برشمرده که از جمله می‌توان به امضا توسط شخص فاقد اهلیت و همچنین امضاهای مجعول و یا امضا توسط نماینده فاقد اختیار اشاره نمود که این مطلب از مواد متعددی از جمله مواد ۷، ۸، ۱۰ و ۶۹ کنوانسیون مذکور استنباط می‌شوند.

نتیجه بسیار مهم این بحث، ضرورت تفکیک ایرادات رابطه پایه و ایرادات معامله براتی است؛ امری که علی‌رغم توجه به آن در قوانین کشورهای دیگر و مقررات کنوانسیون‌های ژنو و آنسیترال، دکترین و رویه قضایی در ایران به آن بی توجه بوده و همین بی توجهی باعث خلط مباحث و حصول نتایج ناصوابی گردیده است. اهمیت این تفکیک،

در مباحث آتی پیرامون استثنائات وصف تجریدی و اصل عدم استماع ایرادات بیشتر آشکار خواهد شد.

۸- استثنائات اصل عدم استماع ایرادات

درحالی که اکثر حقوقدانان استثنائات اصل عدم استماع ایرادات و وصف تجریدی را توأمان مطرح و بررسی کرده‌اند (نک: کاویانی، ۱۳۸۹: ص ۱۴۷ تا ۱۵۲، صقری، ۱۳۸۰: ص ۵۰ و ۵۱، سکوتی نسیمی، ۱۳۹۵: ص ۱۴۳ تا ۱۵۴، بهرامی، ۱۳۸۲: ص ۵۱ تا ۶۰). ملاحظه می‌گردد که استثنائات اصل عدم استماع ایرادات در خصوص رابطه پایه (وصف تجریدی) با استثنائات این اصل در خصوص براتی کاملاً متفاوت است. کما اینکه اصولاً ایرادات مطروحه در خصوص هر کدام از مفاهیم مذکور کاملاً با یکدیگر متفاوت هستند. به عنوان مثال، ایراداتی همچون بطلان یا بی‌اعتباری معامله پایه و یا عدم انجام تعهدات طرف مقابل و نظایر آن، از جمله ایراداتی هستند که ممکن است در خصوص رابطه‌ی پایه مطرح شوند؛ اما ایراداتی همچون سرقت، جعل در سند براتی، عدم اهلیت صادر کننده و... از جمله ایراداتی هستند که در خصوص معامله براتی قابل طرح هستند. بنابراین، هر کجا در این پژوهش اصل عدم استماع ایرادات ذکر می‌شود، ممکن است این اصل در رابطه با رابطه‌ی پایه مدنظر باشد که از آن به «اصل عدم استماع ایرادات در خصوص رابطه‌ی پایه» یاد شده و ممکن است منظور، اعمال آن در خصوص ایرادات مطروحه در معامله براتی باشد که از آن به عنوان «اصل عدم استماع ایرادات در خصوص معامله یا رابطه براتی» نام برده‌ایم. البته چنانچه مراد از عبارت مذکور ایرادات هر دو رابطه باشد، این اصل تحت عنوان «اصل عدم استماع ایرادات» آورده می‌شود. باتوجه به مطالب فوق و مشخص شدن ضرورت تفکیک اصل عدم استماع ایرادات در خصوص رابطه پایه، به عنوان نتیجه وصف تجریدی، و اصل عدم استماع ایرادات در خصوص معامله‌ی براتی و همچنین تفکیک میان استثنائات آن‌ها، در ادامه استثنائات هر یک از این اصول را به صورت جداگانه بررسی خواهیم نمود.

۸-۱ استثنائات اصل عدم استماع ایرادات در خصوص رابطه پایه

با توجه به اعمال وصف تجریدی نسبت به اسناد تجاری، معامله براتی کاملاً مجرد و مستقل از معامله پایه است؛ در نتیجه عیوب و ایرادات معامله پایه تاثیری در صحت

تعهدات متعهدان سند براتی ندارد و متعهد براتی نمی‌تواند در برابر دارنده، با توسل به ایرادات معامله پایه، از بار تعهدات خود شانه خالی کند. هدف این اصل، حمایت از دارنده سند تجاری است. به عبارت دیگر، قانون‌گذار در تقابل میان منافع مسئولین سند و دارنده سند، حمایت از دارنده را با مصالح اقتصادی جامعه نزدیک‌تر یافته است (کاویانی، ۱۳۸۹: ص ۱۴۶). باید توجه داشت که این حمایت نباید به اندازه‌ای باشد که تبدیل به راهی برای سواستفاده گردد؛ لذا با توجه به رویه قضایی، دکترین و مقررات بین‌المللی می‌توان دو استثناء اصلی یعنی «دارنده بلاواسطه» و «دارنده فاقد حسن نیت» را برای این اصل در نظر گرفت که کلیه ایرادات احتمالی مرتبط با معامله پایه از جمله عدم رعایت شرایط ماده ۱۹۰ قانون مدنی، تخطی طرف از تعهدات خود و غیره را می‌توان در برابر چنین دارنده‌ای مطرح کرد که در ادامه به بررسی این استثناءها خواهیم پرداخت.

۱-۱-۸ دارنده بلاواسطه

منظور از دارنده بلاواسطه، دارنده ای است که مستقیماً سند براتی را از متعهد دریافت کرده است. الزام به ایفای تعهد براتی، در برابر متعهدله بلاواسطه‌ای که مستحق مطالبه نیست، هرچند می‌تواند موجب تقویت اعتبار و اعتماد نسبت به اسناد براتی گردد، اما با توجه به اینکه متعهد می‌تواند با توسل به سایر اصول و قواعد حقوقی من جمله قاعده «دارا شدن بلاجهت» برای احقاق حق به دارنده‌ای که وجه سند براتی را من غیر حق وصول کرده مراجعه کند، چندان صحیح به نظر نمی‌رسد؛ هرچند برخی، با توسل به وصف تجریدی سند تجاری و ضرورت حمایت از دارنده آن، تأکید بر غیر قابل استماع بودن ایرادات در برابر دارنده بلاواسطه نیز دارند. بنابراین عقیده، دادگاه باید بدون توجه به ایرادات استنادی از سوی متعهد، وی را محکوم به پرداخت کند و او نیز متقابلاً با طرح دعوی علیه دارنده، محکوم به را تحت عنوان ایفای ناروا مجدداً بازستاند. این عده از حقوقدانان در توجیه نظر خود استدلال می‌نمایند که چنین عقیده ای در بر دارنده امنیت بیشتری برای دارنده سند است؛ زیرا او اطمینان دارد که در صورت طرح دعوی جهت مطالبه وجه سند، از دفاعیات مسئول سند راجع به معامله پایه که موجب طولانی شدن رسیدگی می‌شود مصون خواهد بود (ریپرو روبلو، دوره حقوق

تجارت، ج ۲، ص ۲۳۲، ش ۲۰۴۵ به نقل از کاویانی، ۱۳۸۹، ص ۱۵۲). باید توجه داشت که طرفداران این نظریه بسیار کم هستند و اکثر قریب به اتفاق مؤلفین و حقوقدانان، دارنده بلاواسطه را به عنوان یکی از استثنائات اصل عدم استماع ایرادات دانسته‌اند (نک: اسکینی، ۱۳۷۳، حقوق تجارت تطبیقی: ص ۹۸-عبدی پور فرد، ۱۳۹۵، ص ۵۷-صقری، ۱۳۸۰، ص ۵۰). با مراجعه به رویه قضایی نیز آراء فراوانی می‌توان یافت که حاکی از پذیرش دارنده بلاواسطه به عنوان یکی از استثنائات این اصل است. به عنوان مثال در دادنامه شماره ۳۸۹ و ۳۸۸-۷۲ شعبه ۲۸ دادگاه حقوقی یک تهران مورخ ۱۳۷۲/۸/۱۰، چنین استدلال شده است: «... و چون خواهان دعوی اصلی، دارنده اولیه چک نبوده ... لذا به لحاظ عدم وجود رابطه پایه‌ای و یا معاملاتی بین وی و صادر کننده چک ... ایرادات و اعتراضات صادر کننده چک ... در مقابل خواهان دعوی اصلی ... قابل استناد نبوده ...». همچنین در دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۲۷۰۱۰۱۲۳۷ مورخ ۱۳۹۱/۱۰/۱۹ شعبه ۵۶ دادگاه تجدید نظر استان تهران، ضمن نقض دادنامه بدوی که با استناد به وصف تجریدی بودن و عدم توجه ایرادات، خواننده بلاواسطه را محکوم به پرداخت وجه چک کرده، چنین استدلال نموده است: «...دادنامه تجدید نظرخواسته مخلدوش و مقتضی نقض است زیرا استناد دادگاه بدوی به وصف تجریدی اسناد تجاری در موضوع مورد اختلاف صحیح نیست... و ارتباطی با ثالث با حسن نیت هم ندارد که بتوان وصف تجریدی اسناد تجاری را مستند قرار داد».

علاوه بر دکتین و رویه قضایی، با دقت در مواد ۱۹ و ۱۷ کنوانسیون ژنو و مواد ۲۸، ۲۹ و ۳۰ کنوانسیون آنسیترال، ملاحظه می‌شود کنوانسیون‌های مذکور نیز به‌طور صریح یا ضمنی بلاواسطه بودن دارنده را به عنوان یکی از استثنائات اصل عدم استماع ایرادات برشمرده‌اند.

۲-۱-۸- دارنده فاقد حسن نیت

یکی دیگر از استثنائات اصل عدم استماع ایرادات، فقدان حسن نیت دارنده است. حسن نیت مفهومی پیچیده، انتزاعی و غیر ملموس است که معنی فنی و تعریف دقیق قانونی ندارد و فی‌الجمله شامل نیت صادقانه و قصد تقلب نداشتن می‌شود و از لحاظ شخصی و فردی بستگی به حالت ذهنی و درونی خود فرد دارد و به تنهایی از اعلام و بیان وی

قابل تشخیص نیست و قصد صادقانه، فارغ است از شائبه اطلاع از اوضاع و احوالی که شخص را درمکان اتهام قرار می‌دهد. در حقوق ایران، با توجه به سکوت قانون‌گذار، اکثر مولفین و حقوقدانان برای بیان این مفهوم با کمی اغماض و مسامحه از عبارت «دارنده با حسن نیت» استفاده کرده‌اند. (نک: کاویانی، ۱۳۸۹: ۱۳۹ ص عبدی‌پور، ۱۳۹۳: ص ۶۰). کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۳۰ و ۱۹۳۱ به ترتیب در مواد ۱۶ و ۱۹، حسن نیت را به عنوان یکی از شرایط دارنده قانونی برشمرده‌اند. و همچنین در کشورهای تابع نظام کامن‌لا، نظیر انگلیس و آمریکا، نیز داشتن حسن نیت یکی از شرایط دارنده حمایت شده است؛ که در ماده ۳-۳۰۲ قانون متحدالشکل تجاری آمریکا (ucc) و همچنین ماده ۲۹ قانون بروات انگلیس ۱۸۸۲ نیز بر این امر تأکید شده است.

صرف نظر از اصطلاح یا عبارتی که برای بیان موضوع باید در نظر گرفته شود، آنچه لازم است مورد توجه قرار گیرد، آن است که هدف از وضع این استثناء، جلوگیری از سوءاستفاده افرادی است که با علم و آگاهی از وجود ایراد، مبادرت به تحصیل سند می‌نمایند.

۲-۸ استثنائات اصل عدم استماع ایرادات در خصوص رابطه براتی

چنانچه در صدور اسناد براتی شرایط شکلی مذکور در قانون تجارت رعایت شود، سند تجاری ایجاد خواهد شد و تمام امضا کنندگان آن، متعهد براتی تلقی می‌شوند. بنابراین، اصل عدم استماع ایرادات، مانع از طرح ایرادات احتمالی از سوی متعهدین علیه دارنده می‌گردد. پس از بررسی اصل عدم استماع ایرادات در خصوص رابطه‌ی پایه و مشخص شدن استثنائات آن، اینک به بررسی استثنائات وارده بر اصل عدم استماع ایرادات در رابطه با معامله براتی خواهیم پرداخت.

معامله‌ی براتی، غالباً به دنبال یک رابطه‌ی پایه ایجاد می‌شود و صرف نظر از اینکه رابطه‌ی پایه متضمن ایرادی باشد یا نه، ممکن است توأم با ایراداتی از جمله ادعاهای سرقت، مفقودی، پرداخت وجه سند، اشتباه در تنظیم سند و... از سوی هر یک از متعهدان سند براتی باشد. در این موارد حمایت از دارنده‌ی ای که به ظاهر صحیح سند اعتماد نموده، قابلیت استناد به اصل عدم استماع ایرادات را ایجاب می‌نماید. به عبارت دیگر، این اصل در رابطه با ایرادات موجود در معامله براتی نیز اعمال می‌گردد، لیکن به

تبعیت از قاعده فقهی «مامن عامّ الا وقد خصّ» از استثنائاتی برخوردار است؛ به گونه‌ای که متعهد، در مواردی امکان طرح ایراد در برابر دارنده را خواهد داشت. برخی از این استثنائات، زوال مطلق تعهد متعهد و برخی دیگر زوال نسبی آن را سبب می‌شوند. لذا در ادامه این دو دسته ایراد مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

۱-۲-۸ ایرادات مرتبط با رابطه براتی موجب زوال مطلق تعهد

منظور از ایراداتی که منجر به زوال مطلق تعهد می‌شوند آن دسته ایرادات مرتبط با سند براتی است که باعث بی‌اثری مطلق تعهد می‌گردند به گونه‌ای که متعهد در برابر هیچکس حتی دارندگان با واسطه و دارای حسن نیت نیز هیچگونه مسئولیتی نخواهد داشت. از جمله این ایرادات می‌توان به ایراد عدم اهلیت، جعل، امضای سند توسط نماینده فاقد اختیار و امثال آن اشاره نمود.

۱-۲-۸-۱ ایراد عدم اهلیت

اهلیت، از شرایط اساسی است و اصولاً باید در همه عقود، صرف نظر از نوع آن موجود باشد (شهیدی، ۱۳۸۰:ص ۱۲۳)؛ لذا امضای سند توسط شخص فاقد اهلیت، برای او ایجاد مسئولیت نمی‌کند. این حکم، علاوه بر حقوق مدنی، در حقوق تجارت و در رابطه با اسناد تجاری نیز جاری است. درست است که دارنده ناآگاه سند با اعتماد به چنین امضایی مبادرت به تحصیل سند می‌نماید، اما قانونگذار در مقام تعارض منافع دارنده سند و امضا کننده فاقد اهلیت، حمایت از حقوق شخص فاقد اهلیت را برگزیده است (کاویانی، ۱۳۸۹:ص ۱۵۰). ایراد عدم اهلیت متعهد سند براتی از جمله ایراداتی است که علاوه بر اینکه تمامی حقوقدانان بر قابل طرح بودن آن اتفاق نظر دارند (نک: عبدی پور فرد، ۱۳۹۳:ص ۱۶۹، اسکینی، ۱۳۷۳، حقوق تجارت تطبیقی: ص ۹۸، کاویانی، ۱۳۸۹:ص ۱۵۰)، در کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. بند c پاراگراف یک ماده ۳۰ کنوانسیون انسیترا، ایراد عدم اهلیت را از جمله ایرادات قابل استناد در برابر دارنده حمایت شده می‌شمارد. ماده ۷ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ نیز در این رابطه مقرر می‌دارد «در صورتی که برات متضمن امضای اشخاصی باشد که فاقد اهلیت برای متعهد نمودن خود به وسیله یک برات هستند مسئولیت سایر امضا کنندگان از بین نخواهد رفت».

۲-۱-۲-۸ ایراد جعل

از دیگر استثنائات قابل طرح نسبت به اصل عدم استماع ایرادات در خصوص رابطه براتی، جعل امضا و تحریف سند است. در این خصوص اختلاف دیدگاهی در نظام‌های حقوقی رومی - ژرمنی و کامن لا وجود ندارد. (Kessler, 1938: 863) و از آن به عنوان یک دفاع جهانی یا واقعی یاد شده که در برابر هر شخص، حتی دارنده با حسن نیت قابل استناد است. (Clarkson et al, 2012, 508) از این دفاعیات تحت عنوان «دفاعیات واقعی یا ماهوی و یا حقیقی»^۱ نیز تعبیر شده است. (Mayer et al, 2012, 876) قانون تجارت ایران در خصوص این مسئله تصریحی ندارد اما از ظاهر ماده ۳۱۱ قانون تجارت می‌توان این قاعده را استنباط کرد که امضا با اصالت صادر کننده از شرایط اساسی چک است و اگر امضای صادر کننده جعل شده باشد او از مسئولیت ناشی از سند تجاری معاف است، رویه قضایی هم به درستی از این قاعده تبعیت نموده است. (عبدی پور فرد، ۱۹۴، ۱۳۹۶)

ماده ۳۴ کنوانسیون آنسیترال در این باره مقرر می‌دارد: «امضای مجعول در سند، شخصی که امضای او جعل شده است را مسئول نمی‌شناسد...». در حقوق آمریکا این قاعده براساس مفاد بند الف ماده ۴۰۳-۳ قانون متحدالشکل تجاری آمریکا بیان شده است. (Miller & Jentz, 2010: 564) با این وجود، بر اساس ماده مذکور و ماده ۴۰۶-۳ در صورتی که غفلت شخصی که نام یا امضای وی جعل شده در تحقق جعل به گونه‌ای مشارکت داشته و موثر بوده است، مسئولیت او منتفی نمی‌شود و دادگاه ممکن است ادعای شخص در مورد بی اعتباری امضاء را نپذیرد. (Mann & Roberts, 2015: 551) نکته ای که در قسمت دوم ماده ۳۴ کنوانسیون آنسیترال نیز مورد تاکید قرار گرفته است. باید توجه داشت که اگر جعل صرفاً در مندرجات، و نه امضا، صورت گرفته باشد علی‌الاصول این امر موجب زوال مطلق تعهد صادر کننده نمی‌شود؛ بلکه در حدود تعهداتی که در زمان امضا در سند نوشته مسئول خواهد بود و فقط نسبت به مازاد آن مسئولیت نخواهد داشت. البته در این مورد نیز باید گفت با توجه اصل استقلال امضائات، سایر مسئولین، به میزان تعهداتی که در زمان امضا در سند وجود داشته مسئول هستند. در

^۱- real, absolute, or universal defense

جهت تقویت این استدلال و با نبود نص قانونی در حقوق ایران، می‌توان علاوه بر اصول و قواعد حقوقی، به بند ۱ از ماده ۳۵ کنوانسیون آنسیترا و ماده ۶۹ کنوانسیون ۱۹۳۰ ژنو توجه نمود.

۱-۲-۸-۳ ایراد امضای سند توسط نماینده فاقد اختیار

تعهدات وکیل و نمایندگان اشخاص حقیقی و حقوقی، علی‌الاصول، چنانچه در چارچوب و حدود اختیارات باشد، مسئولیت اصیل را به دنبال دارد. سوال این است که چنانچه وکیل یا نماینده‌ای، خارج از حدود اختیارات خود اقدام به امضای اسناد براتی برای منوب عنه نماید، مسئولیت او را به دنبال خواهد داشت یا خیر؟ نظر به سکوت قانون تجارت در این خصوص، با مراجعه به عمومات قانون مدنی و اصول و ضوابط موجود و کنوانسیون‌های بین‌المللی، به نظر می‌رسد اقدامات چنین نماینده‌ای تعهدی را برای منوب عنه ایجاد نکند و متعهدله چنین سندی نتواند در برابر چنین متعهدی به اصل عدم استماع ایرادات متوسل شود. در تایید این نظر می‌توان به پاراگراف ۳ از ماده ۳۶ کنوانسیون آنسیترا و همچنین ماده ۸ کنوانسیون ژنو استناد نمود. پاراگراف ۳ ماده ۳۶ کنوانسیون آنسیترا، منوب عنه را در موارد زیر فاقد مسئولیت می‌شناسد:

۱) امضای سند توسط نماینده فاقد اختیار

۲) امضای سند توسط نماینده، خارج از حدود اختیار

۳) امضای سند توسط نماینده بدون قید سمت نمایندگی

۴) امضای سند توسط نماینده با قید سمت نمایندگی، اما بدون تصریح به نام منوب عنه.

ماده ۸ کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰ نیز در این رابطه مقرر می‌دارد: «هر کس امضای خود را به عنوان نماینده شخصی در برات منعکس نماید بدون اینکه قانوناً اختیار چنین عملی را از جانب او داشته باشد، مثل دیگر متعهدان سند مسئول است و اگر وجه سند را پرداخت کند دارای همان حقوق شخصی خواهد بود که از جانب او مدعی نمایندگی بوده است. همین قاعده در مورد نماینده‌ای که از حدود اختیارات خود تجاوز نموده جاری است».

۲-۲-۸ ایرادات مرتبط با رابطه براتی موجب زوال نسبی تعهد

منظور از ایراداتی که منجر به زوال نسبی تعهد می‌گردند، ایراداتی است که اثر آن‌ها همچون اثر ایرادات قابل طرح در خصوص اصل عدم استماع ایرادات معامله پایه است (هرچند مصادیق آن‌ها کاملاً متفاوت است)؛ یعنی صرفاً در برابر عده‌ای محدود (دارنده بلاواسطه و دارنده فاقد حسن نیت) قابل طرح هستند. برخی از این ایرادات در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند. باید توجه داشت موارد ذیل حصری نبوده و تنها به عنوان مصادیق بارز ذکر می‌شوند.

۱-۲-۲-۸ ایراد عدم وجود رضا

بند ۱ ماده ۱۹۰ قانون مدنی «قصد طرفین و رضای آن‌ها» را از جمله شرایط اساسی صحت هر معامله دانسته است. مبنای هر قصد، رضایی است که در اثر تصدیق عمل، از پیش در ذهن به وجود آمده و این دو برای عقد لازم و ملزوم یک دیگرند (کاتوزیان، ۱۳۷۰: ص ۵۳).

هرچند در خصوص ضرورت وجود قصد در متعهد سند براتی بین حقوقدانان اختلاف نظر وجود ندارد، لیکن در خصوص لزوم وجود رضایت، اتفاق نظر نیست. برخی نظر به بطلان مطلق چنین تعهدی دارند و معتقدند از آنجا که برای صحت و نفوذ هر عمل حقوقی، شرایط مذکور در ماده ۱۹۰ قانون مدنی باید رعایت شود، تمام ایرادات ماهوی از جمله فقدان رضا در مقابل هر دارنده‌ای قابل استناد است (عبدی پور فرد، ۱۳۹۳: ص ۶۲). این در حالی است که برخی دیگر نظر به زوال نسبی چنین تعهدی دارند و عدم وجود رضایت را از جمله ایرادات قابل طرح در برابر دارنده بلاواسطه و با حسن نیت ندانسته‌اند (نک: ستوده، ۱۳۷۵، ص ۶۶ - کاویانی، ۱۳۸۹: ص ۱۵۴). به نظر می‌رسد نظریه اخیر با مبانی و فلسفه اصل عدم استماع ایرادات و مقررات کنوانسیون‌های بین‌المللی سازگارتر باشد. ماده ۳۰ کنوانسیون آنسیترال که مقرر می‌دارد: «امضا کننده سند در مقابل دارنده نمی‌تواند به هیچگونه ایرادی [اعم از ایرادات رابطه پایه یا رابطه براتی] استناد نماید» موید همین نظر است. بدیهی است تفسیر این اصل با توسل به اصول و قواعد فقهی و قانون مدنی، ما را از فلسفه وجودی آن دور خواهد کرد، زیرا در حالی که روح قانون تجارت ما در قانون تجارت فرانسه نهفته است و قانون تجارت

فرانسه تاریخ تجارت این کشور است، چگونه می‌توان برای تفسیر قانون تجارت به اصول مستنبط از حقوق مدنی، که عمدتاً از فقه اقباس شده، مراجعه کرد؟ به‌ویژه اینکه بین‌المللی شدن تجارت، قواعد حاکم بر آن را در کشورهای مختلف به سمت یگانگی هدایت می‌کند. بنابراین، در تفسیر قواعد تجاری، من جمله اصول حاکم بر اسناد تجاری، ضمن احترام به اصول حاکم بر تفسیر قواعد مدنی، لازم است تا این عوامل را در نظر بگیریم و در درک و تحلیل درست قواعد و اصول حاکم بر اسناد تجاری، مبانی خارجی و بین‌المللی آن را مد نظر قرار دهیم (اسکینی ۱۳۷۸: ص ۳۹). لازم به توضیح است منظور از عدم رضایت در این مبحث، عدم رضایت در صدور و انتقال سند براتی است و نه عدم رضایت در معامله پایه؛ چراکه در صورت عدم وجود رضایت در معامله پایه باید براساس وصف تجریدی (اصل عدم استماع ایرادات معامله پایه)، اصل را بر غیرقابل استماع بودن چنین ایراداتی دانست که دکتترین در این خصوص اتفاق نظر دارد.

۲-۲-۲-۸ ایراد «جهت نامشروع»

«جهت عبارت است از امری که معامله کننده برای رسیدن به آن معامله را انجام می‌دهد» (امامی، ۱۳۷۱، ج ۱: ص ۲۲۱).

بند ۴ ماده ۱۹۰ قانون مدنی مشروعیت جهت معامله را یکی دیگر از شرایط اساسی برای صحت معامله بر شمرده است. بر این اساس، برخی حقوقدانان معتقدند: «صدور سند تجاری، علاوه بر تشریفاتی بودن (داشتن شرایط شکلی خاص)، یک عمل حقوقی است و از آنجا که برای صحت و نفوذ هر عمل حقوقی، شرایط یاد شده در ماده ۱۹۰ ق.م. باید رعایت شده باشد، تمام ایرادهای ماهوی در مقابل دارنده سند قابل استناد هستند» (عبدی پور فرد، ۱۳۹۳: ص ۶۲). طبق این استدلال، چنانچه جهت صدور سند براتی نامشروع باشد، متعهد می‌تواند در برابر هر دارنده‌ای، حتی دارنده‌ی با حسن نیت، با توسل به چنین ایرادی از بار تعهدات خود شانه خالی کرده و بدین وسیله موجبات ضرر شخصی که براساس ظاهر صحیح سند براتی به آن اعتماد و آن را در ازای طلب خود دریافت کرده فراهم آورد. امری که به هیچ وجه با اصول حاکم بر اسناد تجاری سازگار نیست و به نظر می‌رسد در این مورد نیز، همانگونه که برخی از اساتید اشاره کرده‌اند (نک: اسکینی، حقوق تجارت برات، ۱۳۷۳، ص ۵۲) و در مبحث «فقدان رضا» طرح

شد، باید با توجه به اصول حاکم بر اسناد تجاری و در نظر گرفتن قوانین کشورهای دیگر و کنوانسیون‌های بین‌المللی قائل بر بقای تعهد متعهد سند براتی در برابر دارنده با حسن نیت بود. در خاتمه این مبحث، یادآور می‌شود که ضرورت دارد بین نامشروع بودن جهت معامله با نامشروع بودن جهت صدور یا انتقال سندبراتی تفکیک قائل شد؛ چرا که در خصوص نامشروع بودن جهت معامله پایه بین حقوقدانان اختلافی در حکومت اصل عدم استماع ایرادات وجود ندارد، اما آنچه محل اختلاف است، وجود جهت نامشروع در صدور و انتقال سندتجاری است.

۳-۲-۲-۸ ایراد سرقت و مفقود شدن سند

از جمله ایرادات قابل طرح در برابر سند براتی، ایراد سرقت و مفقودی آن‌ها پس از امضای توسط متعهدین است. یعنی علی‌رغم قصد و رضای صادر کننده در زمان امضا، هنگام تحویل و تسلیم سند فاقد رضا بوده است. ایرادات مذکور نیز از جمله ایراداتی هستند که پذیرش قابل استناد بودن آن‌ها دشوار به نظر می‌رسد؛ به‌ویژه این که کنوانسیون‌های ژنو و انسیترا ل نیز این موارد را در زمره استثنائات اصل مذکور در برابر دارنده قانونی یا حمایت شده نیاورده‌اند و از طرفی ماده ۳۰ کنوانسیون انسیترا ل بر غیر قابل استماع بودن کلیه ایرادات تاکید کرده و صرفاً با استناد به قسمت ج از بند ۱ ماده ۲۸ کنوانسیون مذکور می‌توان این ایرادات را در برابر دارنده‌ای که حمایت شده نیست طرح نمود. مع‌ذالک؛ با توجه به اصول و مبانی حاکم در رابطه با اصل عدم استماع ایرادات و مقررات کنوانسیون‌های بین‌المللی و در جهت تقویت ارزش و اعتبار اسناد براتی، باید این ایرادات را غیر قابل استماع دانست؛ لذا می‌توان گفت یکی دیگر از مصادیق زوال نسبی تعهد براتی، ایراد سرقت و همچنین مفقودی سند است که هر چند در برابر دارنده بلاواسطه و همچنین دارنده با سوء نیت قابل طرح است، لیکن در برابر دارنده ناآگاه و با حسن نیت قابلیت طرح ندارند (ستوده، ۱۳۷۵: ص ۶۶) و هر زمان دارنده کسی باشد که پس از ظهر نویسی، برات را از شخص ثالث دریافت کرده است، مطابق ماده ۲۴۹ قانون تجارت، صادر کننده باید وجه برات را به دارنده بپردازد و سپس، براساس قواعد عام، به شخصی که بدون رضایت او برات را به جریان انداخته است رجوع کند. (اسکینی، ۱۳۷۳، حقوق تجارت برات، سفته: ص ۵۳).

۴-۲-۸- ایراد پرداخت وجه سند

یکی دیگر از ایرادهایی که ممکن است متعهد سند براتی در برابر دارنده مطرح کند، ادعای پرداخت وجه سند به ایادی ماقبل دارنده است. چنین ایرادی با توجه به حکومت اصل عدم استماع ایرادات معامله براتی، در برابر دارنده با حسن نیت قابل استماع نخواهد بود. آنچه در این جا باید مورد توجه قرار گیرد، تفکیک ادعای پرداخت ثمن رابطه‌ی پایه و ادعای پرداخت وجه سند براتی است. ادعای پرداخت ثمن معامله، ایراد مربوط به رابطه‌ی پایه است که طبق وصف تجریدی و اصل عدم استماع ایرادات رابطه‌ی پایه، اصولاً غیرقابل استماع است و صرفاً در برابر طرف رابطه‌ی پایه و یا دارنده با سوء نیت قابل طرح است؛ اما ایراد پرداخت وجه سند، ایرادی است مربوط به معامله‌ی براتی که مستند به اصل عدم استماع ایرادات رابطه براتی، قابلیت استماع ندارد و صرفاً در برابر هر دارنده‌ای که وجه سند را اخذ کرده و همچنین دارنده فاقد حسن نیت قابلیت طرح دارد.

نتیجه گیری

قانون تجارت ایران که از قانون تجارت ۱۸۰۷م. فرانسه اقتباس شده است، اشاره‌ای به اصول و قواعد حاکم بر اسناد تجاری از جمله «اصل عدم استماع ایرادات» و «وصف تجریدی بودن» نکرده؛ چرا که این اصول و قواعد به سال ۱۹۳۵م. و پس از تصویب کنوانسیون‌های ژنو در ۱۹۳۰ و ۱۹۳۱ وارد قانون تجارت فرانسه شده‌اند؛ لیکن رویه قضایی و دکترین ایران به تبعیت از حقوق کشورهای دیگر و کنوانسیون‌های بین‌المللی ژنو و آنسیترال، به تدریج این اصول و قواعد را پذیرفته و وارد حقوق ایران نموده‌اند. از جمله مطالبی که کمتر مورد توجه قرار گرفته است، تفکیک بین «اصل عدم استماع ایرادات» در خصوص رابطه‌ی پایه اصل مذکور در خصوص رابطه‌ی براتی است؛ همین بی‌توجهی موجب خلط مباحث و نتیجه‌گیری‌های نادرستی شده است، به گونه‌ای که تقریباً هیچ یک از نویسندگان و حقوقدانان تفکیکی بین استثنائات آنها قائل نشده‌اند؛ حال آنکه «اصل عدم استماع ایرادات» در رابطه‌ی پایه، تنها دارای دو استثناء یکی «دارنده بلاواسطه» و دیگری «دارنده فاقد حسن نیت» است و مواردی همچون «عدم رعایت شرایط ماده ۱۹۰ قانون مدنی در معامله پایه»، «ایراد به تخطی طرف از انجام تعهدات

خود»، «ایراد به ارتکاب جرم در معامله پایه» و غیره را شامل می‌شود؛ اما «اصل عدم استماع ایرادات» در معامله‌ی براتی، دارای دو دسته استثناء است؛ یک دسته از آنها موجب «زوال نسبی تعهد متعهد» می‌شود و مواردی همچون «عدم وجود رضا در صدور سند براتی»، «جهت نامشروع در صدور سند براتی»، «سرقت و مفقودی»، «پرداخت وجه سند» و امثالهم را در بر می‌گیرد که همچون ایرادهای مربوط به رابطه‌ی پایه، تنها در برابر «دارنده‌ی بلاواسطه» و «دارنده‌ی فاقد حسن نیت» قابل طرح است؛ و دسته‌ی دیگر، ایراداتی است که موجب «زوال مطلق تعهد متعهد» می‌شوند؛ به گونه‌ای که امضا کننده در برابر هیچکس حتی دارنده‌ی «با واسطه» و «با حسن نیت» هم مسئول نیست. ایرادات «جعل»، «عدم اهلیت» و «امضای سند توسط نماینده‌ی فاقد اختیار» از جمله این ایرادها هستند. نتیجه‌ی بسیار مهم دیگری که از این پژوهش حاصل می‌شود، آن است که هر چند معتقدیم قانون مدنی نسبت به قانون تجارت عام و مادر به شمار می‌آید و در موارد سکوت و ابهام قانون تجارت باید از مقررات قانون مدنی و فقه استفاده شود، اما برخلاف نظر برخی از اساتید محترم، در تفسیر و تبیین اصول حاکم بر اسناد براتی، از جمله «اصل عدم استماع ایرادات» و «وصف تجریدی»، که همگی برگرفته از حقوق خارجی هستند و هیچ جایگاهی در فقه و حقوق مدنی ندارند، لازم است با توجه به مبانی این اصول و قواعد، از جمله اصول «سرعت» و «اعتماد» و همچنین بهره‌گرفتن از حقوق کشورهای دیگر و کنوانسیون‌های بین‌المللی عمل نمود؛ چرا که تفسیر این اصول و قواعد بر اساس فقه و قانون مدنی، ضمن این که ما را از مبانی مربوطه و رویه‌های بین‌المللی حاکم در این خصوص دور خواهد کرد، موجب بروز سردرگمی و ابهامات فراوانی نیز خواهد شد قابل ذکر است با توجه به اهمیت بسیار زیاد اسناد براتی و استفاده‌ی روزافزون از آنها از طرفی، و وجود ابهام‌ها و تناقضات فراوان از طرف دیگر، ضرورت دارد قوه‌ی مقننه، در تنظیم لایحه‌ی جدید قانون تجارت، توجه ویژه‌ای نسبت به اصول حاکم بر این اسناد و استثنائات آن‌ها بنماید تا ضمن رفع ابهام‌ها، از تفسیرهای غیراصولی در این خصوص جلوگیری شود.

منابع

- اخلاقی، بهروز (۱۳۷۰-۱۳۷۱)، «نظریه عمومی حاکم بر اسناد تجاری»، جزوه پلی کپی دانشکده حقوق دانشگاه تهران
- اسکینی، ربیعا (۱۳۷۳)، حقوق تجارت تطبیقی (برات، سفته و چک ایران، فرانسه و انگلیس) (چاپ اول، تهران: انتشارات مجد.
- اسکینی، ربیعا (۱۳۷۸)، حقوق تجارت کلیات، معاملات تجاری، تجار و سازماندهی فعالیت تجاری، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- اسکینی، ربیعا (۱۳۷۳)، حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک)، چاپ اول، قم: انتشارات مهر.
- امامی، سید حسن (۱۳۷۱)، حقوق مدنی، جلد اول، چاپ یازدهم، تهران: کتابفروشی اسلامیة.
- بهرامی، بهرام (۱۳۸۲)، حقوق تجارت کارردی، چاپ اول، تهران: انتشارات نگاه بینه و بهنامی.
- جنیدی، لعیا، شریعتی نسب، صادق، (۱۳۹۲)، «وصف تجریدی در حقوق ایران با تاکید بر رویه قضایی»، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۳، شماره ۱، صص ۱۶-۱
- دکتر فخاری، امیرحسین، (۱۳۷۳-۱۳۷۴)، جزوه پلی کپی اسناد تجاری، مقطع کارشناسی، انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی
- ستوده تهرانی، حسن، (۱۳۷۵)، حقوق تجارت، جلد سوم، تهران: انتشارات دادگستر.
- سکوتی نسیمی، رضا، (۱۳۹۵)، مباحثی تحلیلی از حقوق اسناد تجاری، چاپ دوم، تهران: انتشارات مجد.
- شهیدی، مهدی، (۱۳۸۰)، حقوق مدنی تشکیل قراردادها و تعهدات، چاپ دوم، تهران: انتشارات مجد.
- صباغیان، حسین، (۱۳۹۶)، ویژگی ها و مزایای اسناد تجاری در آراء دیوان عالی کشور، نظریات اداره حقوقی و محاکم دادگستری، چاپ اول، تهران: انتشارات جنگل.

صقری، محمد، (۱۳۸۰)، حقوق بازرگانی اسناد، چاپ اول، تهران: شرکت سهامی انتشار.
عبدی پور فرد، ابراهیم، فتوحی راد، علی، (۱۳۹۵)، «تحلیل اقتصادی اسناد تجاری به
عنوان سیستم پرداخت»، فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی (دانش و توسعه
سابق)، شماره ۹، صص ۱۱۳-۱۳۴

عبدی پور فرد، ابراهیم (۱۳۹۳)، حقوق تجارت جلد سوم، تهران: انتشارات مجد .
عرفانی، محمود (۱۳۷۵)، حقوق تجارت، جلد اول، قم: انتشارات ماجد.
کاتوزیان، ناصر (۱۳۶۶)، حقوق مدنی قواعد عمومی و قراردادها، جلد دوم، چاپ اول
تهران: چاپخانه بهمن.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۱)، مقدمه علم حقوق، چاپ پانزدهم، تهران: شرکت بهمن برنا.
کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۰)، حقوق مدنی اعمال حقوقی، چاپ اول، تهران: شرکت بهمن برنا .
کاوپانی، کوروش، (۱۳۸۹)، حقوق اسناد تجارتي حقوق تجارت ۳، چاپ
سوم، تهران: انتشارات نشر میزان.

مافی، همایون، عبدالصمدی، راضیه، (۱۳۹۴)، «بررسی تطبیقی وصف تجریدی در اسناد
تجاری با اصل استقلال در اعتبارات اسنادی»، فصلنامه پژوهش بازرگانی، شماره ۷۷،
صص ۱۴۵-۱۱۵
مسعودی، بابک، (۱۳۷۹)، «اصول حاکم بر اسناد تجاری»، مجله کانون وکلا، شماره
۱۷۱، صص

نوروزی، رضا، (۱۳۷۹)، «دعوی دارندة چک علیه صادرکننده»، مجله وکالت، شماره ۴،
صص ۲۴-۲۷
نوروزی، رضا، (۱۳۹۳)، مباحث تحلیلی از حقوق تجارت (اوراق تجاری، بورس، اوراق
بهادار، حق کسب و پیشه)، قم: انتشارات جعفری.

Bills of Exchange Act 1882(UK Public General Acts1882 c. 61 (Regnal.
45_and_46_Vict)

Black's Law Dictionary.

Clarkson, Kenneth A, Miller Leroy & Roger Leroy & Cross, Frank
B, (2012), Business Law Text and Cases, 12Ed, USA, South-
Western, Centage Learning.

Convention Providing a Uniform Law for Cheques, 1931/03 / 19.

Geneva Conventions Bills of Exchange and Promissory Notes (Geneva, 1930)
The League of Nations.
Kessler, Friedrich, (1938) "Forged endorsements", Yale Law school Legal
Scholarship Repository, vol47, No6, 863-897.
Mann, Richard A & Roberts, Barry S, (2012). Business Law. 15Ed. USA. South-
Western, Centage Learning
Mayer, Don. et al., Business law and the legal Enironment: Master of
Accouhntancy edition v.1.0, 2012, p 876.
Miller, Roger Leroy & Jentz, Gaylord A, (2010), Business Law Today,
15Ed. USA, south- Western, Centage Learning.
Uniform Commercial Code, 2002.
United Nation Convention on International Bills of Exchange and International
Promissory Notes, 1988 (UNCITRAL)

۱۸۱

پژوهش‌های بین‌المللی
روابط بازرگانی

ایرادات قابل طرح
در برابر اسناد
تجاری در حقوق
ایران با نگرشی بر
کنوانسیون های بین
المللی

